

Төп - Азияның регионунуң экономиктиг кады ажайылгазының дип-аразының транспорттуң четкизинче Моолдуң аразы-биле Тыва кирер талыг. Тываның Баш-Шолбан Кара-оолдуң 22-де Улан-Батор хоо-Моолдуң Чазааның азы Норовын Алтан-биле албан-езуунуң ажайылгазының үезинде тегеи бо айтырыгы эң айтырыгларның бирээ-рган.

«Хандагайты (Россия)–Бор-шол» автомобиль оруун-тирилге пунктузун хөй орук эрге-байдалдыг дарый шилчидеринге кү-киннерни каттыштыра-ва Республика саналдаан, анда ол орук чүгле ийи чурум езугаар ажилдап «Хандагайты–Боршо» нга чаа эрге-байдалды а, чүгле Моол биле Рос-аразында аргыжарынга кү чурттарның ону ажыг-дедир чоруурунга база алаар. Ол эртирилге нга делегей эрге-байда-сырының дугайында ай-оолдуң Чазааның 2012-лдарда программасында дээрзин Моолдуң Чазаа-ргазы демдеглээш, ону мыдыралга боттандырап бүзүретен.

тар даргаларының ужу-зын белеткеп турган Даштыкы экономик-илзаалар агентилели ол лди боттандырап тала-федералдыг денелге кол-кол шийтирлерни тырын республика боду-ындан чедип ап шыдаан наткан. Ооң юридиктиг барык шийтирлеттин-бан Кара-оолдуң дилзэн 2007 чылда ат салдыган Моол чазактар аразының газынга ол эртирилге уун байдалын чаарткан. уну хөй талалыг кылдыр ыр дизе, ооң техниктиг тырын делегей негелде-дирери эргежок чугула. дың Россияга хамаар-азын чаартып кылыры-эн 716 млн. рубль деп Ол объектини «Россия азының күрүне кы- (2012-2020 чылдар)» ыг тускай сорулгалыг азынга кириериниң та-е Тыва чагыны киирген публиканың Чазааның угаалаан.

Тываның Баштыңының ажил-албаны МООЛДУҢ ЧАЗАК ДАРГАЗЫ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Албан-езуунуң ужуражылгазы.

Тываның эрге-чагыргалары-ның чедип алганы М-54 федерал-дыг автооруктуң угланышкынын «Хандагайты–Боршо» эртирилге пунктузунче өскертириниң дуга-йында РФ-тиң Чазааның чоокта чаа хүлээп алганы шийтири ол төлөвилелге улуг ужу-дузалыг болган. Специалистерниң санап турарын езугаар алырга, автоо-руктуң маршрутун өскерткен чо-рук ооң шынарынга эки салдарны чедирер болгаш чурттар аразынга аргыжып турарларның ол пункту-ну дамчыштыр эртери көвүдээр. Эртирилге пунктузун хөй талалыг кылдыр ажитканының ачызында «Хандагайты (Россия)–Улангом (Моол)–Кобдо (Моол)–Урумчи (КУР) автооруктуң дузазы-биле «Европа–Барыын Кыдат» диптер аразының транспорт оруунче ав-томобильдер аргыжылгазының эң кыска оруун шилип алырынга дузалыг болур. Азиядан Европа-же Тываның чаа оруун дамчыш-тыр аргыжар арганың ужу-ду-зазы республика Баштыңының туттунарынга чигинмейн турары «Кызыл–Курагино» демир-орун дамчыштыр Тываны Транссибче

кириериниң аргазы улгадыр.

Регионнарның аразында кады ажайылгага холбашкан өске-даа айтырыгларны Шолбан Кара-оол биле Норовын Алтан-хуяг сайгарып чугаалашканнар. Россия–Моол кызыгаарын эрте-рин моон сонгаар-даа бөдүүнчү-дериниң талазы-биле бодунуң эгелекчи саналының дугайында Тываның Баштыңы Моолдуң Ча-зааның Даргазынга дыңнаткан, чижээ кызыгаар чоогунда рай-оннарда чурттап турар россий-жилерниң кызыгаар эртери-биле чөпшээрел алырда таваржып турары артык бюрократчы шап-таразыннарны чайладырының талазы-биле саналдарны киир-ген. Дыка хөй негелделерниң ар-тык болуп турарын, чаңгыс удаа чоруурунга негеттинип турар хөй-хөй документилерден чүгле паспортун болгаш билдиришкни-нин көргүзерин арттырып каары чугула деп, Шолбан Кара-оол санап турар. Россия–Моол кады ажайылгагагың талазы-биле чазактар аразының комиссиязы-ның ээлчеглиг хуралынга ооң са-налын деткирин Тываның Чазаа-

ның Даргазы дээрги Алтанхуягтан дилзэн.

Чамдык угланышкынар та-лазы-биле Тыва биле Моолдуң аразында кады ажайылгагагың айтырыгларын ол ужуражылгага көдүргөн. Хойнуң баят уксаазын үндүр садарынга хоруушкунну дүжүрериниң дугайында моол-даа, тыва-даа фермерлерниң ди-лзэн Шолбан Кара-оол Моолдуң Чазааның Даргазынга дамчыткан. Тывада кол апарган чолдак, се-мис кудуруктуг хойнуң уксаазын экижидериниң талазы-биле ажыл 1992 чылдан эгелзэн, ону про-дуктулуг чоруу бедик, дүгүнүң шынары эки болгаш өске-даа чүүлдери-биле ылгалып турар баят уксааның хойлары-биле хай-накташтырап ажылды чугула деп көргөн. Уксаалыг малды үндүр садарынга Моол таланың кызы-гаарлашкынарнындан бистиң селекционерлеривистиң хөй чыл дургузунда кылып келген ажылы ара үстүп болур. Чижээ, Тыва-ның Көдээ ажыл-агый яамызы 4 муң хураганы болгаш 400 баят кошкарларны Убса-Нур аймактан садып алырын болгаш үндүр сөөртүрүн дилеп турар.

Тываның аныяктарының Моол-дун дээди өөредилге черлеринге өөрениринге сонуггалы өзүп турар дээрзин Шолбан Кара-оол дыңнаткан. Амгы үеде Улан-Ба-торда Тывадан 44 студент өөре-нип турар. Россия–Моол дугур-жулгага ат салып тургаш, аңаа Россия Федерациязының ниити квотазынга кириштир Моолдуң дээди өөредилге черлеринге 40 олутту Тываның оолдарынга бол-гаш кыстарынга кириерин респуб-лика Баштыңы дилзэн.

Тыва комиссарның 100 хары

1941-1945 чылдарда Ада-чурттуң Улуг дайы-нынга немец-фашизмге удур тулушкан Тыва эки турачы аъттыг эскадрон-нуң комиссары Монгуш Данзынович Байысклаң-ның 2013 чылдың апрель 1-де 100 хары.

Аңаа тураскааткан ужура-жышкыны бөгүн, март 28-те, Пушкин аттыг национал библио-теканың национал болгаш чурт-шинчилел литература килдизиниң ажайлдакчылары эрттирер. Кил-дистиң ажайлдакчылары Любовь Чадамба, Чечек Монгуш, Елена Ак-кыс олар ужуражышкынының киржикчилери Кызыл хоорайның уран чүүл колледжизиниң сур-гуулдарын тыва эки турачы аъттыг эскадрон, ооң комиссары Монгуш Байысклаң дугайында литература болгаш чечен чогаал номнары-би-ле таныштырап.

2013

чыл – Тываның төөгү-зүңге, тыва эки турачыларның салгалынга онзагай чыл. Бо чылын тыва эки турачыларның фронту-же аъттанганы-ның 70 чылы, олар-ның комиссарының 100 хары.

Тыва эки турачы аъттыг эска-дроннуң дайынчыларының уруг-дары база ужуражышкынга чалаттырган. «Тыва эки турачы-ларның салгалы» хөй-ниити ор-ганизацияның удуртукчузу, «Эки турачы аъттыг эскадрон» деп номнуң автору, эскадроннуң да-йынчызы Михаил Сундуйнуң огуу Алексей Сундуй, эскадроннуң ко-миссары Монгуш Байысклаңның уруу, филология эртемнериниң доктору Светлана Монгушевна Орус-оол, эскадроннуң дайынчы-зы Борис Конгарның огуу Алек-сей Конгар ужуражышкынга кээр. Немец-фашизмден тайбың амыдыралды камгалаан эрес-ди-дим дайынчылар бооп, чоннуң угаан-медерелинге артып каан адалары кандыг кижилер чораа-нын олар аныяктарга сактып чу-гаалап бээр.

2013 чыл – Тываның төөгү-зүңге, тыва эки турачыларның салгалынга онзагай чыл. Бо чы-лын тыва эки турачыларның фрон-ту-же аъттанганының 70 чылы, оларның комиссарының 100 хары.

gov.tuva.ru-дан.

Төрөл чон-биле кады.

Автотранспорт ээлеринге

СЕРЕМЧИЛЕЛДИ СУЛАРАТПАС

Дүүн ТР-нің ИХЯ-ның кеземче херээ истээр килдистин эргелелинин начальнигинин оралакчызы Орлан Сарыг-Донгак, РФ-тин Кызыл хоорайда ИХЯ эргелелинин начальнигинин оралакчылары Хүлер Хертек, Александр Холмогоров база ТР-нің ИХЯ-ның чанында хөй-ниитинин чөвүлелинин кежигүнү Константин Никифоровтун киржилгези-биле республикада автотранспорт хевирлерин оорлаар чоруктарның дугайында хурал болуп эрткен.

2012 чылдың түнүлдери-биле алырга автотранспорт оорлаарының талазы-биле байдал нарын болуп арттышаан: 12 ай дургузунда 190, а 2013 чылдың март 22-ге чедир 36 кем-херек бүртүктүнген. Өскелеринин транспорт хевирлерин оорлаар азы ону хоойлу-дүрүмгө дүүшлөс ээлеп алыр, чөпшээрел чокка мунуп алпар таварылгаларның хөй кезинин Кызыл хоорайның девискээринге («Башня», «Шанхай», 50 дугаар садыг) үүлгеткен. Хөй аал чурттаар бажыңнарның чанынга, кудумчуга хайгаарал чок арттырып каан автомашиналарны дүне оорлаар чоруктарның саны 3 катап улгаткан. Хуу чурттаачыларның гаражтарының шоочазын үрээш, автомашиналарны оорлаары база неперезен. Оорлап алпарган автотранспорт хевирлеринин 100 хуузу тускай камгалал болгаш оорлаарына удур медээ херекселдери-биле дериттинмээн. Оорга таваржып турар автотранспорт аразында «ВАЗ» хевиринин машиналары колдап турар.

Автомашинаның соңгазының шилин бускаш, дүлгүрнү таарыштырып тургаш, азы шоочаларын

Истелге килдизинин хуралының үезинде.

шуут үрээш, автомашиналарны оорлап алпарган болур. Кем-херек үүлгедишкннерин 17-28 харназылыг, доктаамал ажил-агый чок аныяк кижилер үүлгеткен.

Тургустунган байдалды барымдаалал, ТР-нің ИХЯ-ның кеземче херээ истээр килдистин эргелели тускай хемчеглерни доктаамал эрттирип турар. Оорлаан машиналарны артык кезектерге садып-саары-биле кожа чыдар регионнарже үндүрүп турар таварылгалар хөй. Ынчангаш автотранспорт оорлаарының талазы-биле кол салдыгын сорулгаларның бирээзинге регионнар аразында (Тыва Республика, Хакас Республика, Красноярск край) кем-херек үүлгедишкннеринге удур ажил-чорудулганы аайлаштырары.

Өскелеринин автотранспорт хевирин оорлааны дээш РФ-тин Кеземче кодекзинин 158 чүүлүнге дүүштүр 200 муң рубльге торгаарындан 5 чылга чедир хосталгазын казып шиндип болур. Өскелеринин транспорт хевирлерин хоойлу-дүрүмгө дүүшлөс ээлеп, чөпшээрел чокка мунуп алпарганда РФ-тин Кеземче кодекзинин 166 чүүлүнге дүүштүр 120 муң рубльге торгаа-

рындан 5 чылга чедир хосталгазын казып шиндип болур.

Автотранспорт хевирлерин оорлаар чоруктарны баш удур болдурбас база оларны эвээжидири-биле автотранспорт ээлеринге сагындырары болза: автомашиналарны эвээш-даа үеде хайгаарал чок артырбас; машинаны чырык чок азы кижилер аргышпас черлерге үр үе дургузунда тургуспас; документи-лерни машина иштинге шыгжас, бир эвес машинаны оорлаан болза, ол байдал ону дилеп тыварынга бергедээшкннерни тургузар; танывас кижилер доктаадыпкан болза, машинаны өжүрбейн, эжиктер ажытпайн, соңга өттүр чугаалажыр; канчаар-даа аажок доктаар алпарган болза, кичээнгейни черле суларатпас; автомашинага танывас кижилер олуртпас.

Автотранспорт хевирлерин оорлаарын болдурбазына оларның ээлеринин харысалгалыг, серемчилелдиг чоруу улуг салдарлыг дээрзин демдегеп, боттарының эт-хөреңгизинге кичээнгейлиг болурун база катап сагындыраал.

Азияна ТАУ.

Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруу.

Эргелерин деңнээн

Тывага муниципалдыг уруглар садтарынга ада-иелеринин төлээн акшазының кезинин эгидип турган болза, ам хуу уруглар садтарынга төлевирни база эгидер апаар.

Бо үеге чедир чүгле муниципалдыг уруглар садтарынга хамааржып турган чурумну күрүнеге хамаарышпас уруглар назы четпээн черлерге хамаарыштырарының дугайында шийтирнни Тываның Чаззаа хүлээп алган.

Ындыг шийтирнни республиканың эрге-чагыргазы чүге хүлээп алганы? Бирээде, чажыт турган хуу уруглар садтарын ажык болдурары болгаш оларга деткимче көргүзери, ийде, школа назы четпээн өөредилге системазының бизнесче киреринге деткимче көргүзери.

Ада-иелерге компенсацияны оларның каш уруг уруглар садтарынга тургусканы хамаанчокка төлээр. Баштайгы уруг дээш бюджет ада-иениң төлевиринин 20 хуузу эгидер, а ийигизи дээш — 50 хуузу, үшкүзү дээш — 70 хуузу. Тываның Чаззаанче доктаал төлевилелин кириген Өөредилге яамызының дыңнатканын езугаар алырга, төлевиринин ортумак хем-

чээлин республика эрге-чагыргазының шийтирнни-биле муниципалдыг уруглар садтарынга ада-иелеринин төлээн акшазының кезинин эгидип турган болза, ам хуу уруглар садтарынга төлевирни база эгидер апаар.

Бюджет дузазын чүгле алырга, муниципалдыг уруглар садтарынга ада-иелеринин төлээн акшазының кезинин эгидип турган болза, ам хуу уруглар садтарынга төлевирни база эгидер апаар.

Өөредилге яамызының надып турары-биле алырга, чылдың январь 1-ниң башында чүгле хуу 3 уруглар бүртүктүнген турган болза, төнчүзүндө ооң саны 19 чедир өскөдөн болуп турар. Ада-иелеринин төлөү компенсация тыпсып турарына эрге-чагыргалары школаның четпээн өөредилге албан-чечен бизнесче чоокшуладып, ооң бичилерге чедишпейн турарының айтырынын шийтти дээни болур.

Бөгүн камгалап турар

Нижний Тагил хоорайның Металлург-Форум деп улуг спорт комплекзинге кикбоксингге Россияның эң улуг маргылдаазын үш дугаар чыл эрттирип турар.

2011 чылда аңаа Россияның 38 хоорайларындан 136 эң шыырак спортчулар киришкен болза, 2012 чылда 44 хоорайлардан 382 кикбоксингжилер киришкени бо маргылдааның «деңгизи» чылдан чылче аартап оарын бадыткап турар-дыр.

Бо чылдың март 26-да кикбоксингинин «Фулл-контакт» хевиринге Россияның чемпионаты болгаш бирги чери дээш маргылдаа эгелээн. Маргылдааның тиилекчилеринден Рио-де-Жанейро хоорайга болур Делегей чемпионатына киржир Россияның чыынды командазын тургузар.

Республиканың кикбоксингжилеринин чыынды командазы Нижний Тагил хоорайда чеде берген, бо маргылдаада киржип, Тываның спортчу ат-алдарын бөгүн камгалап турар. Бистиң командавыстың кежигүннери — спортчу ат-сураа

Россияга, Европага болгаш башка чыгыштарга оолдар, үр-үр дээрже Делегей чемпионатка Ооржак, кикбоксингжилер аразында Европа болгаш Делегей чергелиг маргылдаа шаңналдыг черлерни чыгарган келген Диана Доктугу, эрткен чылдың сентябрь айда Бразилия хоорайга Европа чемпионаты тиилекчизи Антон Салчак өскелер-даа. Чоокта чаз Магистр-хоорайның Ак-Баштыг хар көшкөзунге бастырган дарнын аразындан дириг Антон Салчакка Россияның чери дээш демисежири белен боору чугаажок.

Команданы тренер Монгуш удуртуп чоруур. Тываның кикбоксингжилер бирээзи Алибек Монгуш бо маргылдаага судьялаар.

Маргылдааның түнел ужушкынынары март 30-де Ынчан бистиң спортчулары Россияның чемпионатына дыг киришкенин дыңнай бээр. Оларга тиилелгелерни күзеттирер.

Өртектер улгатпаан-даа болза

Амгы үеде республиканың коммунал ажил-агыйында 22 эргелекчи компания, 44 хууда оран-бажың эштежилгелери ажилдап турар. Кызыл хоорайның девискээринде 6 эргелекчи компания хөй квартиралыг 719 бажыңны, ооң иштинде 561 бажың кызыгаарлаан харысалгалыг ниитилел «Жилсервис» эргелекчи компанияның эргелелинде.

Коммунал ажил-агыйда эргелекчи компанияларның болгаш хууда оран-бажың эштежилгелеринин ажылын Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан-оол Иргит башкарып эрттирген хуралга чугаалажып көргөн. Чазак Даргазының Айтышкыны-биле тургускан тускай комиссия бажыңнарның чурттаачыларына чедирип турар коммунал ачы-дуза өртектерин хынааш, үндезин чокка ачы-дуза өртектерин улгаттырган таварылгалар илеревээн деп, Тыва Республиканың Күрүнениң чуртталга инспекциязының болгаш тудуг хайгааралының албанының удуртукчузунун албан-хүлээлгезин күүседип турар Зоя Салчак хуралга

дыңнаткан. Ынчалза-даа коммуналь ачы-дузазын четче чедирбейн, барымдаалары хөй тодараттыганын. Бажыңнарның шуптузунун подвалдар болгаш дээвири кырында чыл чылы-биле аштавайн келер. Изиг-соок суг, чылыг дамчы четкиниң подвалдарда дерикселдерин, хоолаларын, тевээнинден оон суг дүн-хүн дамдылап турар. Хөй бажыңның балконнары, даштыгы өртектер кырында камгалал хавар эргилээш, бетону буступ турар. Бажыңнарны эргелекчи карып турар компаниялар эштежилгелеринин дугайында жик-чарлалдар чок. Хыналдазында илереттинген четпээн дээш эргелекчи компания болгаш эштежилгелерни ниитиле биле 680 муң рубльге торгусуу өртектерни улгаттырар болза, хомудалдарның чондарып турары эргелекчи компанияларның болгаш эштежилгелер багай шынарлыг ачы-дуза чедир турарының херечизи-дир деп, Шолбан-оол Иргит хуралга демдектэп, ТР-нің албан-езуу сайтына

РоссельхозБанк

КРЕДИТ
на миллион

от 12,5%

1 000 000

С 10.01.2013 г. по 10.04. 2013 г. потребительский кредит на срок до 6 месяцев включительно на сумму до 1 000 000 рублей предоставляется гражданам РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возраста кредита наступает до достижения ими возраста 65 лет и страхования жизни и здоровья. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 14,5% годовых. Валюта кредита — рубль. Обеспечение по кредиту: поручительство физических либо юридических лиц или залог имущества. Комиссии за выдачу и возврат кредита отсутствуют. ОАО «Россельхозбанк».

8 800 200-02-90

www.rshb.ru

ООН ЧУРТТАЛГАЗЫ — ЧОНУНГА ҮЛЕГЕР

Репортаж

Башкы, сайыт, редактор Н.С. Конгарның адын төрөөн
школазынга тывыскан

2013 чылдың март 16-
Тыва Республиканың
едилге адырының төөгү-
те утундурбас онзагай
уушкунга киржири-биле
Тайга кожуунун Бай-
сумузуна ниити билиг-
ортумак школазында
ш келдивис. Хиндиинде
чок арыг, ак-көк дээр,
дээр сырын чок — кай-
ык агаар-бойдузу-биле
чик бажы Бай-Тал бис-
ткуп алды. Школаның
никчилери болгаш баш-
ары ырак-узактан аал-
арын ак хадактыг, аяк-
тыг, бедик сагыш-сет-
көдүрлүүшкүнү-биле
алганы кижилер бүрүзүн
хей-аът киригени чу-
ок.

ус өөредилгезиниң тер-
Хүндүткелдин демдээ
ниң эдилекчизи, ТР-ниң
гараңгай күш-ажыл дээш
ының база Республика Ор-
н эдилекчизи Николай Сал-
чак Конгарның адын Бай-Тал
ынага тыпсырының байыр-
скаагы. Школа даштында
ларга ТР-ниң Чазаның
Дээди Хуралының (пар-
изиниң), Бай-Тайга кожуун
ының, кожуунун бүгү
ындан, школаларындан,
албан черлеринден кел-
илээр, хүндүлүг аалчылар
ан. Школаның башкыла-
гаш өөреникчилери чыс-
ан турлар. Пионержи
кыйгызы, барабанның
тиг даажына үдеткен кы-
истуктук пионерлер байыр-
скаал болуп турар шөлдүн
че үнүп келдилер. Шко-
алдарлыг чаңгыс чер-
түн адын тыпсып турарын-
п турарын илеретпишаан,
нгарның допчу намдарын
ер аалчыларга шүлүктөп
24 харлыында — школа-
ру, 29-туунда — башкылар
едидер институттун дирек-
оралакчызы, 30 харлыын-
ырыдышкын сайыдының
ызы, оон сайыдынга он
үзүктөл чок ажылдаанын,
лда «Башкы» эртем-мето-
сеткүүлдүн редакторун
йлатканын таныштыргаш,
нга төлөптүг болуп, эки
быжыг сагылга чурумнуг
хей-ниитиниң ажылынга
лиг киржирин аазадылар.
ланың директору К.К.
Бай-Тал школазының
үң онзагай арыннары-би-
штырды. Ажыттынганын
76 чылдарның дургузун-
а ажылдап турар. Бөгүн
6 өөреникчи, 103 башкы
едилге болгаш ажил-иш-
ишкени дээш школа
ириг Президентизи Ш.Д.
ың шаңналы — трактор-
и. Ол шаңнал школаның
ажыл-агылынга улуг ачы-
болуп, картофель, но-
аан өстүрүп, бюджеттен
орулга кирип алырын-
болганы чугаажок. Үш
делгем школада өөре-

Бай-Тал суму баштыгы Б. С. Конгар.

никчилер шупту чаңгыс ээлчегде
кичээлдеп турар. Өөредилгеден
дашкаар бүгү хемчеглер база
школада эртип турар. Оон аңгы-
да хүреш залын, күш-культуру
дадыгышкын залы, уругларны
изиг чем-биле хандырып турар
столовая ажылдап турар. Школа
даштынга шөлге дошту кылгаш,
конькиже суурнуң улуг, бичии ки-
жилерин хаара туткан. Чайгы үеде
«Шивилиг» аржаанының чанында
уругларның чайгы лагери ажыл-
дап турар, үш чыл улаштыр Бай-
Тал ортумак школазы Чазактын
шаңналын ап келген. 2006 чылда
Бай-Тал школазы РФ-тиң Прези-
дентизи В.В. Путинниң «Өөредил-
ге» мурнады хөгжүдөр национал
төлөвилелиниң тирикчизи болуп,
1 млн. рубльди шаңналга алган.
2011 чылда мал чеминиң белетке-
линге тергип көргүзүлгери дээш
школа коллектив республика
чергелиг мөөрейге бирги черни
ээлээш, «Жигули» автомашинаны
шаңналга алган. Бо чедишкын-
нерни улам быжыглап, эки өөре-
дилгени, спортчу, уран чүүлчү че-
дишкыннерни моон соңгаар-даа
чедип алыр сорулгалыг ажылдап
турар дээрзин директор башкы
Каң-Каң-оолович Салчак илеткеди.
ТР-ниң Чазаның болгаш
Дээди Хуралының (парламенти-
зиниң) даргазының өмүнээзин-
ден бай-талчыларга депутат М.И.
Ондар байыр чедиргеш, Нико-
лай Салчаковичиниң болгаш оон
төрөл аймааның дугайында чылыг
сөстөрни чугаалады. Бай-Тал шко-
лазы Николай Салчаковичиниң
адын төлөпти-биле эдилээрине
ге бүзүрелин илеретти. Улаштыр
ТР-ниң Дээди Хуралының (парла-
ментизиниң) Хүндүлел бижикте-
рин тывысты. Ол дээрге Бай-Тал
школазында технология башкызы
Айлаңмаа Сереновна Агбаа, тыва
дыл болгаш чогаал башкызы,
школада «Мешкен-Хөлдүн үнө-
ри» чечен чогаал каттыжышкыны-
ның удуртукчузу Сайлыкмаа Мал-
чын-ооловна Доос олар-дыр.

ТР-ниң Өөредилге болгаш эр-
тем яамызындан сайыттын ора-
лакчызы Н.Х. Куулар байыр чеди-
рип сөс алды:

— Мындыг арыг, аяс, ак-көк
дээр бо чоокта көрбээн мен, ма-
галыг чараш, аас-кежиктиг хүн-
дүр. Буянныг кижиниң, алдарлыг
кижиниң адын бо школага тып-
сып турар хүн мындыг болур-даа
ужурлуг. Бай-Тал школазы-биле
чоок танышкаш, бо школа Ни-
колай Салчакович Конгарның
адынга төлөптүг-дир дээрзинге
бүзүредим. Бай-талчылар! Улус
өөредилгезиниң сайзыралынга,
башкылаашкын ажылын бедик
деңгелге тургузарынга кирип
келген улуг үлүг-хуузу дээш ал-
дарлыг чаңгыс чер-чурттуунар
Н.С. Конгар дээш чоргаарланып
чорунар, оон адын бедии-биле
тудунар. Байырлалда келген кижилер
хол куруг келбес, ынчангаш шко-
лага спортчу дериг-херекселдер
болгаш өөредилге-лабораторлуг
дериг-херекселдер садып алыры-
биле акшаны (сертификатты) хү-
лээп ап көрүңер — дээрге, адыш
часкаашкыннары диңмиттели бер-
ди. Аныяк школа директору тур-
гаш, сайыт Н.С. Конгарның каби-
нединге кирип, оон арга-сүме ап
турганын ол чылыгы-биле сактып
чугаалады.

ТР-ниң Өөредилге болгаш
эртем яамызының төлээзи А.С.
Ооржак РФ-тиң өөредилге яа-
мызының шаңналдарын тывысты.
«РФ-тиң ниити өөредилгезиниң
хүндүлүг ажылдакчызы» бедик
атты хөй чылдарда үрө-түннелдиг
ажылы дээш Кызыл-Даг ортумак
школазының орус дыл болгаш ли-
тература башкызы Елена Чырта-
к-ооловна Күжүгетке, «Мергежил»
МУБ-тун директору Март-оол Ир-
гитович Баавылга, Бай-Тайга ко-
жуунун өөредилге эргелелиниң
ажылдакчызы Светлана Салчаков-
на Очур-оолга, Хемчик школазы-
ның математика башкызы Вален-
тина Чымбаевна Өлчейге, Тээли
ортумак школазының тыва дыл
болгаш чогаал башкызы Кара-кыс
Салчаковна Сеңги-Доржуга тывыс-
ты. Оон аңгыда Москва хоорайда
уругларның болгаш элээдилерниң
чурт-шинчилелдин федералдыг
төвүнүн «Уруглар туризминин
болгаш чурт-шинчилел ажылынга

(Уланчызы 4-кү арында).

Суг үеринден камгаланыңар

Частың сөөлгү айы
апрельде агаар чылыгы-
га, эрткен кыжын чагган
кылын хар дүрген эрип,
Кызыл хоорай чоогунда
даглардан баткан хар суу
Азаская кудумчузун, Спут-
ник микрорайонну, Хербис
дагның баарында бажың-
нарны хөмө ап болур.

Ынчангаш хар суунун «оруун»
аштап, сугну хөлдөндирбесиниң
хемчеглерин Кызыл хоорай чагыр-
газы ап чорудуп турар. Хоорай-
ның чурттакчыларының чамдыызы
бо айыылды чедир медресеп бил-
бейн, хар суунун «оруунга» бокту
опайтыр төп каары баш бурунгаар
чорудуп турар камгалал ажылда-
рынга шаптыктыг.

Каа-Хем, Бии-Хем, Улуг-Хем-
ниң үерлээринден Кызыл хоорай-
ның чөөн талазы, алгы заводунун
чоогу, Улуг-Хемниң ол-бо тала-
ларында дачалар сугга алзырының
айылы бар. Бо черлерде суг
дозар чалдарны бедидер болгаш
быжыглаар ажылдарны чорудуп
эгелей берген.

Хар болгаш үер суу хөмө ап
болур черлерде бажыңнарның
чурттакчыларын аш-чем шыгжап

турары уургайларда картофель,
ногаа аймаан болгаш бажың иш-
тинде эт-севин суг четпес чер-
лерге дажыглап алырын Кызыл
хоорай чагыргазы биле Онза бай-
далдар яамызы сагындырып турар.

Суг үериниң үезинде озал-он-
дактыг байдалдар тыптып кээр
болза, камгалал ажылдарында ту-
скай белеткелдиг 333 кижини ха-
ара тудар, 41 автобусту, 36 чү-
үк машиназын, 2 автокранны, 7
автогрейдерни, 5 бульдозерни, 12
моторлуг хемени, 128 камгалал
жилетти ажыглаар.

Сугга алзып болур бажыңнар-
ның чурттакчыларының түр үеде
чурттаар черлерин база белеткээр.
Ол дээрге «Сүбедей», «Ярыгин»
спорт комплекстери болгаш спорт
залдары, өөредилге черлериниң
бажыңнары дээш, кижилерниң
түр када чурттаарын организастап
болур өске-даа черлер. Ол чер-
лерниң адрестериниң дугайында
медээлерни тарадып, массалыг ин-
формация чепсектери дамчыштыр
чарлап турар.

Озал-ондактыг байдалдарда
кижилерге дүрген эмчи дузазы че-
дирер бригадаларны эмчилер биле
эмчи сестраларындан тургускан.

Шалың өрезин эвээжедир дээш

Тыва Республиканың
прокуратуразы янзы-бүрү
организацияларның бол-
гаш бүдүрүлгелериниң
ажылдакчыларынга шалың
өрезин эвээжедир талазы-
биле хоойлу-дүрүм хемчег-
лерин ап чорудуп эгелзэн.

Тываның статистика эргелели-
ниң сан-чугаайлары-биле алырга,
республиканың 64 организацияла-
рының ажылдакчыларынга шалың
өрези 33 миллион 544 муң рубль
чедип турар. Март айның төңчү-
зүңгө чедир ол өре 10 миллион
175 муң рубль көвүдзэн.

Кызыл хоорайның «Чаагайжы-
дылга» муниципалдыг бүдүрүл-
генин ажылдакчыларынга өрези
— 5 миллион 711 муң рубль, оон
иштинде 2012 чылдың декабрь
айда шалың өрезин Кызыл хоо-
райның прокуратуразы илереткен
бооп турар. «Чагытай» күрүне
бүдүрүлгезиниң 852 муң рубль.
Бо өрени Кызыл хоорайның про-
куратуразы илередип тыпкан,
ону «Чагытайның» удуртулгазы
статистика органныңа дам-

чытпайн турган болган. Статис-
тика отчетун бээриниң чурумун
хажытканы, күш-ажыл болгаш
күш-ажыл камгалалының хоойлу-
дүрүмүн үрээни дээш «Чагытай»
биле «Чаагайжыдылга» бүдү-
рүлгелерниң удуртукчуларын ки-
жи бүрүзүн 6 муң рубльге тор-
гаан. Ажыл төлөвиринге өрелерни
бүдүрүлгеден хоойлу-дүрүм езу-
гаар канчаар негеп ап болурунун
дугайында тайылбырны «Чагы-
тайның» ажылдакчыларынга про-
куратура ажылдакчылары берген.
Бо бүдүрүлгеден 365 муң рубль
шалың өрезин негеп бээрин ди-
лзэн 9 билдиришкенин судче
кирген, амгы үеде суд сайгарып
көрүп турар.

Кызылда, Хову-Аксында, Чаа-
Хөлде, Ак-Довуракта дээш, өске-
даа черлерде организацияларның
болгаш бүдүрүлгелериниң янзы-
бүрү чылдагааннар-биле ажил-
дакчыларынга шалың өрези эвээш
эвес. Шалың өрезин хоойлу-дү-
рүм хемчеглери-биле кызырар
ажылды прокуратура ажылдакчы-
лары чорудуп турар.

Чаарттыңан школа

Сарыг-Септиң дугаары
ийи эге школазының өөре-
никчилери хагдыңган бичии
уруглар садының бажыңы-
га хөй чылдар дургузунда
өөренип келгеннер.

Уруглар садын катап ажыдып,
бажыңны анаа эгидип бериптер-
ге, эге школаның өөреникчилери
ол-бо бажыңнар кезип өөренип
чорааннар. Эге школага школа-ин-
тернаттын ийи каът ниити чурттал-
га бажыңын чаартыр септеп бээри-
ниң дугайында чугаа каш-даа чыл
уламчылаан. Тыва Республиканың
Өөредилге яамызын Каадыр-оол
Бичелдей удурту бергеш, бо айты-
рыгны «шимчеди идип» шыдаан.
Өөредилгени чаартырының про-
грамманың бажыңны киригеш,
ону чаартыр септээрин 4 миллион
рубль-биле акшаландырган. Сеп-
телге ажылдары 2012 чылдың ок-
тябрьда эгелзеш, бо чылдың фев-

раль айда доосту берген. Эрткен
дыштаныр хүннерге чедир чаарт-
тыңган оран-бажыңыңа эге шко-
ла көжүп кирип алгаш, оон байыр-
лыг ажыдышкын эрттирген.

Чараштыр каастаан школаның
байырлалынга чалаттырган аалчы-
лар-даа, оларның белек-селээ-даа
хөй болган. Школаның өөреник-
чилери, башкылары болгаш ди-
ректору Ольга Монгуш чаартыр
септээр, чаа эт-сеп, өөредилге де-
риг-херексели-биле дерзэн класс-
тарны чыылганнарга көргүзүп,
өөрүшкүдөн арын-шырайы чайнап
турганнар.

Сарыг-Септиң дугаары ийи
эге школазының өөреникчилери
эртенден дүшкө чедир чаңгыс
ээлчеге өөренип, дүш соонда
янзы-бүрү бөлгүмнерниң ажылын-
га киржип болур апарганнар.

ТР-ниң албан-езуунун
сайтызындан.

ООН ЧУРТТАЛГАЗЫ — ЧОНУНГА ҮЛЕГЕР

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

кирген улуг үлүг-хуузу дээш» деп хөрек демдэн Бай-Тал школазынын башкылары Бараат Иргитович Делег-оолга, Константин Хертекович Чыдым-оолга тыысты.

— Бо бедик шаңнал дээрге чүгле бистерниң эвес, а найыралдыг, демниг Бай-Тал ортумак школазынын коллективинин чедишкенин ажилынын түңгөли-дир. Мындыг шаңналды школавыска Н.С. Конгарның адын тыпсып турар төөгүлүг хүнде ап турарывыс аас-кежик-тир.

Сайыт Николай Салчаковичинин бир эртенин маңаа сактып чугаалар көрөйн. Бир катап сайыт чедип келген деп-даа эскербээн мен. Эртен эрте эрги школавыска от-көзү эки бе, школа чылыг бе дээш сыгыр даң бажында халып келгеш, хынал көрдүм. Школа чылыг, кичээлге белең. Ээн школаның коридорунга чыккыладыр марштал, сагыш-сеткил чырык, сергек ырлавышаан, башкылар өрээлинин эжин ажада тыртып-каш, сырбаш дидим. Узун столдун бажында өөредилге эргелекчизинин олудунда Николай Салчакович олур. Минни хонуп келгеш, ам канчаар, ээн коридорга илеткеп турган кижилер сайытка илеткес эвес, тептим-не:

— Товарищ министр! Бай-Тальская средняя школа готова к занятиям. Репорт дает военный руководитель школы Чыдым-оол.

Сайыт рапортуну хүлээп алгаш: «Бээр олурар. Чорук-херек далаш, силерниң дузаңар херек» — дээш, онаалгалар берип кагды. Мен күөседир-биле ол дораан үнүтүм. Дүш үзүндө башкылар чыгы каапкаш, мастерскаяга шыдыраалаар улус бис. Ол хүн шыдыраалаар дээш өөрүм аразыңа чеде бээримге, улуг башкылар каттыржып тур. «Сыгыр даң бажында сайытка илеткээш, ырыңы чоп улаштыр бадырп бербээң ол?!». Николай Салчакович чоруурда даайы Тойлу Сүрүңовичге эртенги болган таварылганы хөөрөп бергеш, чоруй барган ыш-кажыл.

Ол-ла ынчал турувуста школавыстың ажил-агы эргелекчизи маскасын тудуп алган халып келди. «Даң бажында школага сайытка таваржы бердим. Ол айтырды: «Херим-кажаанда курзук чер чок ыйнаан?». «Дүүн токпак кирип турган бис, дарга, курзук чер тур-

ду, ам чаа кадап кааш келдим» — деп илеткедим дээш улуг тынды.

Чай кадында келгеш безин удуур уйгу чок, төрөөн школазы дээш Николай Салчакович ол хире сагыш човал чораан. Сайыттын ол чаңгыс ажил-агы эртенди-дир, а он беш чыл дургунда ол чеже эки чүүлдерни кылбаан дээр — деп, Константин Хертекович чоргаарал-биле чугаалады.

К.Х. Чыдым-оолдун шаңнал ап турары.

Башкылаашкын ажилынын хоочуну Ч.О. Сундуй, херээженер шимчээшкенин хоочуну Д.Л.Ш. Ондар олар Конгарларның өг-бүлөзи-биле бүгү назынында эдержи, эгин-кожа ажилдап чораанын сактып, төлөптиг башкы өг-бүлө дээрзин бадыткап, бо хүнүн байырлалыңа өөрүп турарын илередип, школаның коллективинге суй белектерни сөңнедилер.

«Шын» солунга айтырыг көдүрүп, Николай Салчакович Конгарның адын оон бирги классче өөренип киргеш, 1958 чылда дооскан Бай-Тал ортумак школазынга тыпсыр дугайында саналды Бай-Тайга кожуун, Бай-Тал суму ча-

гыргаларыңа кириген башкывыс К.Б. Март-оол-ла болгай. Башкы бо удаада байырлалга киржиш-ыдавайн барган болгаш, видео дамчыштыр Николай Салчакович Конгар-биле кады ажилдап чораанын, оон-биле бичизинден-не көктүг-шыктыг Мешкен-Хөлдүн кыдыыңа ойнап өскенин чылы-биле сактып, чугаалап каан болду. Ылаңгыя эртем-методиктиг чөвүлелге чугула айтырыгларны сайга-

башкывыс Н.С. Конгарның ову-хевири көстүп келди.

Эр кижиниң хууда ады

Эстип читпес эртин-дир.

Чүс-чүс чылда төрөл дамчыыр

Чүдүк, сүзүү, сылдызы-дыр.

Школаның болгаш Тываның ыдык ырылары чаңгылган соонда аалчыларны, чыылган чонну школаже чалады. Чырык, делгем кабинеттерни, ында Тойлу Сүрүңович Салчактын ады-биле адаан музейни сонургап көрүп магададывыс. Бай-Талдың төөгүзүн, школаның төөгүзүн, Бай-Талдың ат-сурагы кижилеринге тураскааткан стендин, Конгарларның аймааның «агар сандан ыяжының» будук бүрүзүнүн хөй салбактары-биле таныштывыс. Музейниң бүгү тайылбыр ажилын өөреникчилер кылып турар. Төөгүзүн, төрөл чонун эки билер ажи-төлдүн оруу ак болур-дур ийн. Н.С. Конгар, Э.Д. Ондар болгаш өске-даа улуг башкыларның бижээни өөредилге номнарын делгеп каан. Литературлуг булуңда Николай Конгарның сөзүңге Анатолий Конгарның аялга чогаатканы «Төрүттүң черим» деп ырыда алышкылар төрөөн суурунга, школазынга ынакшылын, чоргааралын ил-реткен.

Баарыңа барып тейлээр

Бай-ла-Тайгам, ыдык тайгам.

Кыдыын орта төрүттүң

Кылаң суглуг Хемчик хемим.

Хөөлбээңге эштип өскөн

Көктүг-шыктыг

Мешкен-Хөлүм.

Баштай үжүк-бижик

танып билген

Бай-Талымның школазы.

Авам-ачам чурту болган

Алды-Ажык, Мөңгүлөктер,

Алды, Үстүү Чинге-Даглар

Айдыс салыр сүзүңнерим.

Н.С. Конгарның эң улуг өгбелери Хирлиг Доскааровна база Кызыл-оол Хертекович оларга салгалдары мөгейип, ак хадакты сунуп, суй белектерни сөңнеди. Шупту төрөлдөр чыгып алгаш, тураскаалга чурукка тырттырдылар. Ол чурук бо музейниң база бир төөгүлүг арны, уттундурбас каасталгазы болуру чугаажок. Улуг акызын, өгбөзүн дөзөп, башкы мергежилди шилип алган-нарының саны 26 кижилер болду.

Н.С. Конгар бодунун башкы

мергежилди шилип алган мунда мынча деп бижээни лачы чылдарымда мээң ралымга эң-не аар-берге чүүл — 1956 чылдың төнчүзүндө К.Ч. Тоюн озал-ондакка таварышкан апарган деп медээ болган. Ның мөчү-сөөгүн алыр-бы кады төрөөн дунмазы Той мен, чолаачы Даржаа акый лээн Кызыл-Мажалыкка ажык машина кырынга салып алгаш, келди. Ажил-херээңни уламчылаа акый, башкы мергежил аар мен» деп иштимде да лап чордум». Школачы берген ол даңгыраанга Н.С. Конгар бүгү назынында болуп келген.

Өөрүшкү, муңгаралды үлежип чаңчыккан бай-тай ол хүн Бай-Тал школазын кыларыңа, өөреникчи изиг байырын чедирип, дамды дуза» дээш акша-тер берип, боодал чечектерни, терни хөйү-биле сөңнеди.

Николай Салчаков өөнүн ишти, ТР-ниң ажалдакчызы Чигир-оол бааевна өөреникчилерге, ларга чагыын берип, шко адын бедик тудуп, кезээде ку одуругга чоруурун, өк үлегерин көргүзерин чагы

Шынап-ла, Н.С. Конгар ликага чеже-чеже шко уруглар садтарын тут дээр. Кижилер бүрүзү ортум темниг, ортумак тускай эр дээди эртемниг болзун дээ билиин, арга-дуржулгазын рип чораан. Өг-бүлөзүңге, төлүңге хамаарылгазы кай чараш, чагай. Оон амыд — чонунга үлегер чижек эш-өөрү, коллегалары, чер-чурттугларының онзаа деглеп турганы-даа чөп.

Бай-Тал школазының ликада ат-сураа алган Куй» бөлүүнүн күөсөлдө ле байырлалдың солун ко улашты. Бай-талчыларның ныг уран салым-чаянын да дарының — школаның аайы-биле доозукчуларыны шоору үр-ле чаңгыланып, дерни чалгынналдырган. Н.С. Конгар аттыг Бай-Тал школа мындыг өөрүнчүг, аас-ке хүннери, чедишкенини болзунам.

Светлана ДАЧЫН

Сүт-Хөлдөн медээлер

БАШТАЙГЫ ХУРАЛ
Кандыг-ла-бир байырлал-дарга уткуштур белеткел ажилдарының талазы-биле баш бурунгаар хурал-суглааларны, шийт-пирлерни организаптап чорудары эргежок дээрзи билдингир.

Чоокта чаа кожуун чагырганың даргазы Маны Колхозпавич Кызылдың даргалаашкыны-биле алдан-маадырларның тура халыышкынындан бээр 130 чылдаар улуг байырлалыңа уткуштур белеткел ажилдарының талазы-биле организаствыг комитеттин баштайгы хуралы болуп эрткен. Аңаа Алдан-Маадыр суурга алдан-маадырларга тураскаадып, айттыг кижиниң тураскаалын турарын оргкомитеттин кежигүннери шийтпирлээн.

Кожуун баштыгы, Төлээлекчилер хуралының даргазы Экер-

оол Борбак-оолович Монгуш, Тываның Улустун чогаалчызы Черлиг-оол Чашкымаевич Куулар, Юрий Монгушович Бызытпаа, Алдан-Маадыр сумуунда удуртукчулар Алик Кертик-оолович Монгуш, Арбак Маскаевич Ооржак болгаш өскелер-даа үнелиг санал-оналдарын киригенер. Орук-чирик айтыры, ном-дептер үндүрүлгези дээш ук байырлал таварыштыр чорудар хемчеглерниң дугайында тодаргай айтырыглар көрдүнүп, сонгаарлаашкын чок, дээштиг, бир демниг ажилдарын сүмележип дугурушканнар.

ЧАСКЫ ТАРЫЛГАГА БЕЛЕТКЕЛДЕР
Сезонуг ажилдарга баш бурунгаар белеткел, алызында барып, ажил-агы талазы-биле

хоомай эвес чедишкенин болурун магадылаан.

Часкы тарылгага белеткелдер — сонгаарладып болбас чугула ажилдарның бирээзи. «Часкы хүн бүдүн чылды чөмгөрер» — деп мерген чугааның утказы ханы-ла болгай. Кожуунун сумуларында чамдык арат ажил-агыйлар чыл бүрүдө часкы тарылгага баш бурунгаар белеткенгеш, ажылы үр-түннелдиг бооп турар.

Оларга Алдан-Маадыр сумуунда Алексей Минчири-оолович Ондарның удуртканы «Даялыг», Суг-Аксы сумуунда Кертик-оол Даргы-Сарыгович Монгуштуң башкарганы «Сүзүк» ажил-агыйлары хамааржыр. Олар удапас часкы тарылгага белеткел ажилдарынче кириптерлер. Баш бурунгаар шыңгыы белеткелдинден оларның ажылы көскү черни ээлеп, чыл санында шаңнадып, макта-

дып турарлар. Үстүндө адааным ажил-агыйларның ажил-ишчилери часкы хову ажилдарын бедик деңгелге шалыпкын чорударын ыяк шийтпирлээннер.

ЧОННУН КАДЫ ДЭЭШ

Чырык өртемчейде бүгү кижилерниң кадыкшылы чүд-ден-даа артык үнелиг. Ындыг болганда, «Тын — алдын, хүн — күзөл» деп өөредиглиг чечен сөстө ханы утка-ла бар.

Кижилер бүрүзү кадык-чаагай чурттаарын күзээр. Чоннун кадыын хайгаарал, янзы-бүрү аарыгларны баш бурунгаар болдурбас дээш ак халаттыг эмчи кижилер сагыш салып, бодунун билин, күжүн харам чокка өргүп чоруур. Кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Адыгжы Викторович Куулар 200

ажыг ажилдакчыларныг коллективин багай эвес у турарын демдеглээр чугула.

Арат чоннун кадыкшылы жидер дээш човаг-шылаг ажилдап турар арга-дуржулазы-биле шыырак эмчиле ындыг эки ажилдыг эмчи Геннадий Бавуевич Сар Маргарита Экер-ооловна Куулар, Лидия Сергеевна Ондар, Дандый-ооловна Куулар, Азыранды-ооловна Ондар, Маадыр-ооловна Сарыглар гаш оон-даа өскелер хамааржыр. Акы-дунмаларының, төрүнүн, ажи-төлдүн кадыы ак-көк Сүт-Хөлдүн дээди ортумак-даа эртемниг эмчи моон-даа сонгаар могай чок ажилдаар дээрзинге чир турбас.

Бораш ОН

Суг-Аксы суур.

бизнестин арны эр азы кыс бе?

Амгы үеде чер-делегейде бот-бот хуу ажил-херээн ажылдап турар кичи чон хөй. Ажыл-агыйны эр улус шын башкарып шы-а херээн чон оларның редиг дузалакчылары деп, еден бээр тургустунган хөй-бодалы «эргижирээн» ин бадыткап турар чижектер Ажыл-агыйны азы бизнестин аңгы хевирлерин херээн эумчалыг уштап-баштап, чам-ерлерде эр улусту харын-даа чоруп олурар. Херээн бажынынга ажы-төлүн кижиге ажылын кылып ужурул болгай. Ынчалза-даа амгы ажыл-ишчи херээннери езиче чогуур кичээнгейни шаан, хары угда бизнесте шашкарып олурары оларның чык тура-сорукутун, онза акай чоруун херечилеп тур-херээн башкарыкчы туруш-иптирлиг, угаанныг, берге лгалардан уштунар арганы тып алыр. Амгы үеде дыка улус өөнүн иштинин башка-шынарын деткип, херээн ажыл-агыйны чедимчелиг болурунга бүзүрелдиг.

«Эскадо» реклама-графия фирмасы

И республикада ажыл-азы бизнес-кадын дээр-рукчу херээннер эвээш жууннарда садыг-саймаа-олдуунда херээн улус алган, башкарып алыр. Кызыл хоорайны алгаш лза, билдингир садыглар, у ачы-дуза чедирип турар малар, компаниялар, эми-ж дээш, оон-даа өске херээн чон чорудуп болгай. Оларның шуп-аа адаар болза, даңзы баар. Бо чүүлүмде ном-ны бодунуң хуу ажил-ле күш-ажыл рыногунда иг черни ээлеп алган, чи херээн, ийи ажы-вазы, «Эскадо» рекла-мация фирмасының удур-Екатерина Ростиславовна ы-биле таныштырар-дыр

дарлыг артист үлениң салгалы

бичежек дурт-сынның, ырык карактарлыг, шиит-өрүштүг, 30 ажыг хире

АЖЫКТЫГ БИЗНЕС

Екатерина Ростиславовна Кенденбиль.

хар-назынның, ажыл-ижи чедимче-лиг херээн кижиге-биле ужуражып чугаалажыры меңээ аажок солун болду. Екатерина Кенденбиль — Тыва АССР-ниң культуразының композитор, «Чечен биле Белек-маа» деп билдингир операның дээш, оон-даа өске ырыларның, аялгаларның автору Ростислав До-кур-оолович Кенденбильниң уйнуу. Кырган-авазы Екатерина Седип-ооловна Кенденбиль Россияның болгаш Тываның алдарлыг артизи, Тываның хөгжүм-шии театрының артизи чораан. Авазы Лариса Кенденбиль бүгү назынын кадык камгалал адырынга бараалгаткан, амгы үеде хүндүлүг дыштаныл-гада. Мындыг онзагай, төөгүлүг кижилерниң салгалы болгаш ын-дыг бе, Екатерина Ростиславовна улус-биле чугаалажып билир, оожум-топтуг, баштай кижини аажок кичээнгейлиг дыңнааш, оон харыылаар болду. Чажындан тура кызымаккай, ажыл-ишке сундулуг кыс бухгалтер мергежилин чедип ал, сонургалының аайы-биле ди-зайнер курстарын база доозуп алган. Ол билип кээрге-ле, чурут-унарынга ынак, саазындан азы далгандан бир-ле чүвени кыла кааптар. Демир-үжүк-биле саа-зынга бижиттинген болза, чараш-тап, угулзалап кылыр. Уруунуң уран-шевер талантызын авазы эскерип, кезээде деткип келген.

Екатерина Ростиславовна аныяк кижиге болгаш, «эрин ажыр төктүп турар» күжүн ажылгап, бо-дунга бүзүрелди оттуруп, хууда ажыл-агыйын ажыдып алыр бодай берген. Ол 2000 чылда «Фото-принт» чурук тырттырар талазы-биле фирманы тургузуп, ажылды чедимчелиг чоруда берген. Чаа эгелеп чоруур кижиге эге дээрзинде берге-даа болза, чоорту чүвениң уг-шии билдинип, өөрени берген. «Фотопринт» фирмасы школа, уруглар садтарының доозукчула-рының, куда дээш, өске-даа хем-чеглерниң чурук альбомнарын ча-гыг езугаар кылып турган. Бистиң Тывада чурук тырттырар бизнестин чогумчалыг сайзырал олурарын демдеглевес аргажок. Шынарлыг чурук тырттырар фирмалар, хуу сайгарлыкчылар көвүдээн болгай.

«Чаагай күзелдин ортулуу»

Ажыл-агыйны оон-даа калбар-тыр сорулга-биле Екатерина Рос-тиславовна чонга көргүзүп турар ачы-дузаның хемчээлин улгат-тырып, реклама, дизайн, полигра-фияны ажылдап кылыр «Эскадо» фирманын ажыдып алган.

«Эскадо» дээрге Валерий Кушниренкоң чогаалдарында «Чаагай күзелдин ортулуу» дээн сөс-түр. Амгы үеде ук фирма аңгы-аңгы албан черлери-биле ажылдап, демир-үжүк, журнал, футболка,

Сайгарлыкчы чорук

бөрттер, папка, тукчугаштарга ча-гыг езугаар им-демдектерни, би-жиктерни кылып турар. Бо дээрге ажылдың чүгле биче кезин-дир, лазер-биле сиилбилге, реклама чу-руктарын, фотоальбомнар, фото-сессия кылыры дээш, оон-даа өске ачы-дузаны фирма көргүзүп турар. Ажылдың чедимчелиг чоруп ту-рары—удуртукчузунуң үлүг-хуузу. Кандыг-даа бизнесте чижилге улуг болбайн канчаар. Ажыл-херекте шыырактары тергиндеп, кырынче үне бээр болгай. Екатерина Кен-денбильдин чугаалап турары-биле алырга, Кызылда мындыг бизнес чорудуп турар сайгарлыкчылар бот-боттары билчир, таныжар. Чамдык таварылгаларда деткижип, бот-боттарынга дузалажы бээри өөрүнчүг, ынчалза-даа аразында чижилге черле турар.

Хереглекчилери кымнарыл?

«Эскадо» фирманың доктаа-мал чагыкчыларынга ТР-ниң Өре-дилге болгаш эртем, Культура, Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдэ дээш, өске-даа яамылар, ТР-ниң Дээди Хуралы (парламен-тизи), ТР-ниң ИХЯ-зы, банкылар, ТР-ниң Чааза дээш, өске-даа ал-бан черлери хамааржып турар. Кандыг-бир юбилей азы хемчег-лер болганда, ук байырлалга таа-рыштыр футболкаларны, демир-үжүктөрни (өске-даа чүүлдерни) тускай бижиктиг кылдыр чагытты-рып ап болур. Доктаамал чагыкчы-ларга чиигелде көрдүнген.

Бизнес эзиниң бодалдары

Херээн кижиге ажыл-херек башкарып, удуртукчу болуру кан-дыгыл, бергелерни канчаар ажып эртерил дээрзин Екатерина Кен-денбильден айтырарымга, ол мын-чаар харыылады:

«Бизнесте эр, херээн удур-тукчу деп ылгал чок. Кажан ажыл-херекти кыла бээринге шупту дең алаар, херээн кижиге дээш «чи-игелде» турбас дээрим ол-дур ийин. Изиг күзел-биле ажылды эгелеп, кандыг-даа берге үе келзе, сула салдымгай, улам бурунгаар чүт-кээни дээр. Бергелерге черле таваржыр апаар, оларны бүзүрел-диг, чаныш-сыныш чок ажып эртер, кол-ла чүве — кылып турар ажы-лынга сонургал херек. Бичии-ле ундарап, холуң сула салыптар бол-зуңза, ажыл-херээн сенден «ырап эгелээр», ону катап эгидери бер-гедей бээр. Ынчангаш бир туткан соонда, ону салбас дээш кызып ажылдаар. Барык он ажыг чылдың дургузунда хуу ажыл-агыйымын башкарып чоруур мен. Банкылар-дан чээли албайн, боттарыныс күжүвүс-биле ажылдап турар бис. Бистиң ажылывысты чүгле Тыва иштинде эвес, а оон дашкаар ре-гионнарның база үнелеп көрүп турары өөрүнчүг. Бистиң респу-бликада боттарының ажыл-херээн ажыдып алган төлөптиг херээн удуртукчулар хөй болгай. Оларның чедишкенин ажылдап турарын көрүп тур бис. Моон-даа сонгаар чонга таарымчалыг, бедик шынар-лыг ачы-дузаны көргүзөр дээш улам кызып ажылдаар бис».

Екатерина Ростиславовнаның уругларының улуу Виктория — 6, а бичиизи Маргарита 3 харлыг. Аас-кежиктиг ава, бизнесте арга-дуржулга кире берген, ажыл-ишчи, чедимчелиг херээн удуртукчуга моон-даа сонгаар сайзыралды, ке-жик-чолду, быжыг турушту күзеп каары артык эвес.

Алдын БИДЫ-ХОО.

Көдээже кичээнгей

Тудугда — чуртталга бажыңнары

Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының дыңнатканын езугаар алырга, 2012 чылда «Көдээниң социал сайзы-ралы» деп программага ки-ришкен көдээ черде чурттап турар 186 өг-бүлө боттары-ның чуртталга байдалын эки-житкен.

Ол дээрге эрткен чылын 14 муң 581 дөрбелчин метр чурт-талга шөлүн ажылгалче киригени болур. Баштай чүгле 7 муң 570 дөрбелчин метри кириери план-наттынып турган болза, бо дээрге тергин эки көргүзүг-дүр. Россия-ның Көдээ ажыл-агый яамызы-биле республика бюджетинден 27 млн. рубльди кириштериниң дугайында дугуржулга езугаар көдээниң 105 чурттакчызынга 42 млн. 866 муң рубль лимитти тус-кайлаан.

«Көдээниң социал сайзыралы» деп программага киржир күзелдиг-лерниң санының хөйүн, чуртталга бажыңнарының чедишпейн тура-рын барымдаалааш, а ол ышкаш аныяктарны көдээ черге быжыг-лаар сорулга-биле муниципалдыг тургузулгарның бюджеттерин-ден болгаш бюджеттен дашкаар дөстөрдөн акша-хөреңгини немей хаара туткан. Оон түңнелинде 2012 чылда программаны күү-седире-биле 126 млн. 740,4 муң рубльди, оон иштинде республика бюджетинден—27 млн. рубльди, тус чер бюджеттеринден—13 млн. 539,7 муң рубльди, бюджет-тен дашкаар дөстөрдөн—43 млн. 334,7 муң рубльди шилчиткен. Ол акша-хөреңги программаның кир-жикчилериниң санын 105 өг-бүлө турганындан 136 чедирген. Акша-хөреңгини долузу-биле шингээт-кен. Оон аңгыда программаның эрткен чылдардагы 30 киржикчи-зинге чуртталга бажыңын тудуп дооскан.

Чуртталга шөлүн ажылгалга кириериниң планнарын 12 кожуун — Бай-Тайга, Барыин-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Өвүр, Сүт-Хөл, Танды, Тес-Хем, Тожу, Чаа-Хөл, Эрзин болгаш Чеди-Хөл күү-седип алган. Ырак-узак Бай-Тайга кожуунга «Көдээниң социал сай-зыралы» программаның киржикчи-лери 13 өг-бүлө чуртталга байда-лын экижиткен, 1090,4 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн дужаган. Ийги черде Танды кожуун, про-граммада киржип турар 11 өг-бүлө 2247,9 дөрбелчин метр бажың-балгатты туткан.

Федералдыг болгаш респу-блика бюджеттеринден үндүрген лимиттерни кожууннар аразынга тус бюджеттен немей акшалан-дырганын, чуртталга шөлү-биле хандырылганың деңнелин, чоннуң санын барымдаалап хувааган дээр-зин Көдээ ажыл-агый яамызы дың-наткан. Ол ышкаш программаны күүседип тура болдурган часты-рыгларны база өөренип көрген, немей акшаландырар талазы-биле хүлээлгелер күүсеттимээн, отчет-тарны чогуур үезинде кирибээн болгаш чуртталга бажыңын тудуп алыры-биле субсидия алырының негелделерин чонга таныштырбаан таварылгалар тургулаан.

Баш удур санаашкын езугаар алырга, 2013 чылда «Көдээниң социал сайзыралы» программа езугаар чуртталга шөлдерин ту-дарынга федералдыг бюджеттен Тывага 44 млн. рубльди, респу-бликанындан—20 млн. рубльди тус-кайлаар. Ол ышкаш муниципали-теттерниң талазындан 11 млн. 700 муң рубль кирер.

Бистиң корр.

Демир-үжүк, журнал, футболка, бөрттер, папка, тукчугаштарга чагыг езугаар им-демдектерни, бижиктерни кылып турар. Алдын-Херел АПЫКААНЫҢ тырттырган чуруктары.

«ТАНЦЫЛААР» ҮРЕР ХӨГЖҮМЧҮЛЕР

Оркестрнің беш чыл оюнга тураскааткан байырлалдан репортаж

Март 21-де Улусчу чогаадылга бажыңыңа ТР-нің Чазаның үрер хөгжүм оркестринин 5 чылдааныңга тураскааткан байырлыг концерт болган.

Үениң эртеринин билдиртпези ол хире, сактырга-ла, мырыңай чаа бо коллектив 3 харлаанын эрттирип, «чажын хылбыктадып» турган ышкаш. Ынчан оларның эң баштайгы байырлалында безин көрүкчүлери — аалчылары эмгек, чедишкенин даа четчир болган. Төрүттүнүп келгеш-ле, үрер хөгжүм оркестри хамыкты кайгадып, эң баштайгы чедишкенин «Үстүү-Хүрээ» дириг хөгжүм фестивалыңга чедип ап, үш чыл улаштыр дээди шаңналды ап келген. Ооң соонда бо коллектив дириг хөгжүм фестивалының хүндүлүг аалчызы болуп киржир апарганын билир бис.

Беш харлыг бичи кижиле болза, бут кырыңга дидими-биле турупкан, бот базымнарын шаңдала кыла берген, ада-иезин, чоок кижилерин, долгандыр турар өртемчейин танып, билип, хүнден хүнге, шактан шакке угаан кирип олар боор ышкашыгай. А бо коллективти беш харлыг уругга деңгей алыр болза, кайгамчык салым-чаяаның, угаан-бодалы, ажил-херектери бодун мурнай өскөн вундеркинд, чонунун, черчутунун чоргааралы апарган кижиле деп болур. Ол дугайында ТР-нің Баштыңы — Чазаның Даргазының өмүнээзинден байыр чедирип тура, ооң бирги ора-

лакчызы Шолбан-оол Советович Иргит онзалап демдеглээн. Тыва чонунуң национал чоргааралын, хей-аадын көдүрүп, делегей чергелиг мөөрейлерге киржип, бедик чедишкенин чедип ап турары дээш өөрүп четтиргенин Тываның Чазаның өмүнээзинден ол илереткен. ТР-нің Дээди Хуралының (парламентизинин) даргазының мурнундан депутат Буян Биче-оол байыр чедиргеш, үрер хөгжүм сайзырадыр талазы-биле кирип келген үлүг-хуузу база оркестрнин тургустунганындан бээр 5 чыл оюн таварыштыр оркестрнин артистери Саян Калбак-оолович Салчакка, Сылдыс Алексеевич Сааяга, оркестрнин чолаачызы Каң-оол Шериг-оолович Донгакка болгаш бухгалтери Чечена Чаш-ооловна Ооржакка Хүндүлел бижиктерин тывыскан. ТР-нің культура сайыдының оралакчызы Михаил Монгуш байыр чедиргеш, буруңгу уелерден бээр тываларның өгбелери шаң, кеңгирге дээш ышкаш хөгжүм херекселдеринге ойнап чораанын, өгбелериниң езу-чаңчылдарын салгалдары төлөтпү-биле сагып, ону улам бедик деңгелче сайзырадып чорууруңга чоргааралын илереткен. Культура яамызының хүндүлел бижин ол үрер хөгжүм оркестринин директору Артыш Юрьевич Опуялаага тывыскан. Күрүне филармониязының директорунун өмүнээзинден Николай Дамба байыр чедиргеш, моон соңгаардаа улуг-улуг чедишкенин күзеп, суй белекти сөннеди.

Байырлыг кезээниң башка-

рыкчызы Владимир Копуш чалал-гада келген хүндүлүг аалчыларны чарлап таныштырды. Ол дээрже оркестрнин Красноярскиден келген дагдыныкчызы, улуг коллегазы — ТР-нің уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, Красноярскинин күрүнениң хөгжүм болгаш театр академиязының доцентизи, делегей чергелиг конкурстарның лауреады болгаш дипломантызы Петр Казимир, Абакандан келген Хакас Республиканың культуразының алдарлыг ажилдакчызы, муниципалдыг үрер хөгжүм оркестринин удурткучу Андрей Штарк, Черногогорскиден муниципалдыг үрер хөгжүм оркестринин инспектору Александр Кадолов, Минусинскиден муниципалдыг үрер хөгжүм оркестринин инспектору Александр Зайцев олар-дыр. Олар беш харлаан коллективке байыр чедирбишаан, чедишкенин күзеп, кады ажилдакчыга өөрүп турарын илереткен. Оларның аразындан бистиң үрер хөгжүм оркестринин хөгжүмчүлери-биле кады Тайвань чедип чораан Андрей Штарктың чылыг сестерин номчукчуларывыска дамчыдып көрейн.

— Тыва оркестр-биле кады ырак Тайваньга кады чедер, оларның оюнун, белеткелдин көөр ааскежиктиг болдум. Танывазы черге, өске аажы-чаңныг аяттар-биле нарын программалыг концертти көргүзери кайы хире берге дээрзин кижиле бодал четпес. Ынчалза-даа тыва хөгжүмчүлериң аът мунарыңга салымны, хөгжүмге ынаа, Тывазыңга чоргааралы болгаш

ооң мурнунга харыскалгалы, чурум-сагылгалы бүгү бергелерни ийи-ле шак белеткелдин дургузунда ажып эртер арганы бергенин караам-биле көргөш, силерниң оркестрини таныыр, олар-биле кады ойнап, ажылдап чоруурумга болгаш бистер шупту улуг Россияның төлдери болганывыска чоргаарланып турдум. Хөгжүмчүлериңге чоргаарлан, Тыва! — дээрже, залга адыш часкаашкыңнары динмиттели берди.

Шынап-ла, эгезинде чүгле национал аян, хөгжүм болгаш аныяк артисттерниң кайгамчык энергиязы-биле хамыкты кайгадып турган бо коллектив ам үрер хөгжүм классиказының улуг болгаш нарын дээр чогаалдарын күүседип турар апарганы өөрүнчүг, үрер хөгжүм көрүкчүлериң, ылаңгыя аныяк-өскөнниң ынакшылын оркестр езулуг оттурган. 2012 чылдың күзүнүңде Кызылга «Азия төвүнде байырлыг хөгжүм» делегей чергелиг үрер хөгжүм фестивалы эрткен. Аңаа келген аалчылар — делегей чергелиг ат-сурагыг үрер хөгжүмчүлери бистиң оркестривисти магадап ханмааны, Тыва Республиканың алдарлыг артисти Тимур Дулуш удурткан бо оркестрине делегейниң кайы-даа чурттарыңга чалап турар апарганы дыка хөйну чугаалап турар. Хөгжүмчүлериң биллиг-мергежи, арга-дуржулганың бедээн. Он кижиле Чөөн-Сибириниң культура болгаш уран чүүл академиязын доозупкан, тос кижиле ында улаштыр өөренип турар.

ТАР-ның аъттыг шериг үрер

хөгжүмүнүн чараш, чылдарын диригизип оркестр келир үеде белеткээринче база улуг делегейни угландырып турар. Кыдыкалыңга юбилейлиг кижиле Р.Кенденбиль аттыг салымныг уругларның уран чүүлүзүңнү өөреникчиң сааксофонга, Мягмарсуренлар кларнетке тулган чараш, надылар. «Танцылаар» хөгжүм оркестринин күрүзүн, ылаңгыя Артыш лаа биле Аяна Дулушту биле чанзыга оркестр-биле «Дагларым» деп ырыны Петр Казимир дирижерлаарга күүсө ТР-нің алдарлыг артисти, делегей конкурстарның лауреады Софья Кара-оолдун оркестр үделгези-биле ырлаанын өске-даа билдингир апарган селделерден бо коллективтен кен оруун тода көрүп болур буруңгаар коллективтен чоруткан, «аадының бажы хоя берген» ТР-нің алдарлыг артисти Вячеслав Кенденбиль оор-хевиринге тураскаа күүсөлдөзүн көрүкчүлериң буруңга туруп кээп, адыш чоруткуп, үдеди.

Мурнувуста — улуг байыр, хөй-хөй аалчылар маңарар, ол дээрже-ле ТР-нің хөгжүм оркестринге баш чарачай чок ажил-дыр. Ынчалза-даа чоргаарланып, бүзүрээриниң трге улам бедик чедишкенин күзеп каалыңар.

Светлана ДАЧЫН

«ЭЧИС КҮЗЕЛ —ЫНАКШЫЛ»

Чоокта чаа композитор, хөгжүм башкызы Наталья Лопсанның чогаадыкчы кезээзи В.Көк-оол аттыг национал театрда болуп эрткен. Ону улуг сонургал-биле көргөш, езулуг чогаадыкчы дилээшкенинде ажилдап чоруур кижиле деп эскердим.

Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяаның уругларның уран чүүл школазының башкылары тозан чылдарның төңүзүңге чедир-ле өөреникчилерге таарыштыр бижээн хөгжүмге тыва аялгалар чок деп хомудуп чугаалап турганын сактып ордум. Наталья Лопсан музыковед башкы болгаш, ол бүгүн өөренип көрүп, бичи уругларга ойнаарыңга таарыштыр бижээн инструменталдыг чогаалдарны 1991 чылда-ла бижип эгелээн кижиле. Чогаадыкчы кезээзинде бодунун янзы-бүрү жанрларга бижээн ажилдарын бараалгатты. Фортипианога бижээн үш чогаалын Кызылдың уран чүүл колледжизинин чанында уругларның уран чүүл школазының өөреникчилери ойнап күүсетти. Наталья Лопсан «Тувинские тетради» деп фортипианога ойнаар чогаалдарының бичи болгаш ортумак класстарның өөреникчилеринге бижээн номун чырыкче үндүрген. Ол дээрже композитор башкының баштайгы улуг чогаадыкчы ажилы-дыр. Наталья Лопсан Кызылдың уран чүүл колледжизинде музыковедтеп, Р.Кенденбиль

аттыг уругларның уран чүүл школазында фортепиано башкылап, национал театрда концертмейстерлеп ажилдап турар, шынап-ла, чай чок хиреде чогаадыкчы дилээшкенин салбайн чоруур.

— Фортипиано башкылап ажилдап тургаш, уругларга салааларын сайзырадып ойнаар таптыг чогаалдар ховар боорга, «думчукка тулганда бызаа сугжу» дижири дег, 29 чогаалды бодум бижидим — деп, ол чугаалаар.

Н.Лопсан — 2000 чылдан бээр Россияның Композиторлар эвилелиниң кезигүнү. Ол хөгжүмнүг шиилерни база бижип чоруур. Чижээлээрге, «Анаа эвес, а нано келин», «Морозко». Ыры жанрыңга 1999 чылда «Оваа» деп ырызы-биле билдинип үнүп келген. Ол ыры РФ-тин алдарлыг артисти Надежда Шойгунун репертуарыңче доктаамал кирген. «Авам шайы», «Кызыл», «Ынак хоорайым» дээр ышкаш өске-даа ырыларын аныяк ыраажылар Белла, Сайлык Омму олар ырлажып турар. Чоокта чаа «Сүт-Хөлдүн чалгылары» деп ыры мөөрейинге Н.Лопсан дээди шаңналга («Алдан-Маадыр», «Сүт-ле-Хөлүм» деп ырылары-биле) төлөтпиг болган.

Чогаадыкчы кезээзинде композитор башкыга байыр чедирген кижилер-ле хөй болган. Оларның аразындан Р.Кенденбиль аттыг салым-чаяаның уругларның уран чүүл школазының директору Тимур Дулуш: «Р.Д. Кенденбильдин «Дагларым» деп ырызын (сөзү А.Даржайны) Н.Лопсанның таа-

рыштырганы-биле П.Каземир үрер хөгжүмге ойнаарыңга таарыштыр бижип каарга, бистиң оркестр ооң-биле Тайвань, Кыдатка ойнаарывыска көрүкчүлери аажок чарашшынып, катап-катап ойнаарын дилеп, адыш часкап турду, силерге улуу-биле четтирдис — деп байыр чедирди.

«Эчис күзел —ынакшыл» деп Н.Лопсанның чогаадыкчы кезээзинге мага хандыр дыштанып, бодунун чогаадыкчы ажилымга база кылыпкы дег чаа чүүлдерни илип алдым. Черле ынчаш композиторлар бот-боттарывыстың ажилдарывысты сонургал, сайгарып, түңнөп, чогаадыкчы дилээшкениге чоруур болзувуса, тыва аялгаларның ам-даа чараш, уян хөөнү бүгү делегейге өткүт чаңгыланыр дээрзи чугаа-жок.

Н.Лопсанның чогаадыкчы кезээзинге бичи уруглар, оолдар виолончельге, скрипкаларга ойнай бээрже, чаптанчыны! Улуг композиторларывыс А.Б. Чыргал-оол, Р.Д. Кенденбиль, Х.К.-С. Дамба, В.С. Тока олар дыңнаан болза, та кайы хире өөрүүр турду ыйнаан деп бодал олурдум. Симфониктиг оркестрге ойнаар чаа салгал өзүп олар-дыр.

Өөреникчилериң чедип алгаш, улуг башкыларың — композиторларың изин истеп, хөгжүм делегейинче аян-чоруун уламчыла, Наталья!

Алена ИОМУЖАП,
композитор.

Хөгжүм башкызы, композитор Наталья Лопсан.

ОЮН АРГАЗЫ-БИЛЕ СОҢГААН

Оюн-биле өөредир со-
болгаш ажыктыг дээрзин
өредилге-кижизидилгениң
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.

Оюн-биле өөредир со-
болгаш ажыктыг дээрзин
өредилге-кижизидилгениң
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.

Оюн-биле өөредир со-
болгаш ажыктыг дээрзин
өредилге-кижизидилгениң
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.
а-дуржулгазы бадаткаан.

биле алырга, ыттар школазын ажы-
дарга, ыттар аңаа өөренир болгаш,
хоорайга тояп чоруур хирлиг-чам-
ныг ыттар чок боор.

Кызылдың транспорт технику-
мунун сургуулу Алексей Медведев
Россия Федерациязының Чазаның
даргазы Медведев-биле «төрел»
мен деп, бо бедик албан-дужаал-
дыг дарганың дузазы-биле хоорай-
да амыдыралды экижидерин про-
грамманынга аазаан.

Келир үениң сайгарлыкчылар
техникумундан Шораан Санаа Кы-
зыл хоорайның шупту өөредилге
черлериниң студентилериниң сти-
пендиязын көвүдедирин соңгудла
мурнунда программанынга кири-
геш, соңгукчуларның хөй кезиниң
бадылаашкынын ап, «депутатка»
соңгудуп алган.

Соңгудаларны чорударының
аргаларын, амыдыралдың чугула
айтырыгларын шийтирилээрин-
ге депутаттарның киржилгезиниң
ужур-дузазын аныктар оюн кон-
курс үезинде билип алганнар.

Тываның көдээ ажыл-агый
техникумунун сургуулу Анастасия
Тихонованың соңгукчуларның эр-
ге-ажыынга дүүшкө, амыдыралга
чоок программанын жюри бедии-
биле үнелеп, уругну Кызыл хоорай-

ның мэриязының мактал бижин-би-
ле шаңнаан.

Кызыл хоорайның Төлээлек-
чилер хуралының депутады, жюри
кежигүнү Дмитрий Калчан «Аги-
тастыг плакат» конкурсука кириген
плакаттарның чаңгызында-даа Кы-
зыл хоорайның тугун шын чураан
плакат чок болганын демдеглээн.

Кызыл хоорайның Башты-
ңы Виктор Тунев оюн конкурстун
киржикчи бүрүзү Төлээлекчилер
хуралының депутадынга соңгудуп,
хоорайның амыдыралын экижиде-
ринге үлүүн кирип болур-дур деп
чугаалаан.

Сес команда киришкен конкур-
стун түнелинде үшкү чери — Ты-
ваның саарылга техникумунун,
ийги чери Кызылдың транспорт
техникумунун командасы ээлээн.
Кызылдың уран чүүл колледжизи-
ниң командасы тилекчи болган.

Соңгудла оюну Кызылдың
мэриязының аныктар херектери
болгаш спорт талазы-биле эргеле-
ли, хоорайның Төлээлекчилер ху-
ралы, Кызылдың девискээр соңгуд-
ла комиссиязы, Тываның Аныктар
эвилели болгаш «Консультант
Плюс» организастап эрттирген.

Айлана ЧАНЗАН,
Кызыл хоорайның Төлээ-
лекчилер хуралының парлал-
га секретары.

АНОНС

«ДОТ ХАРЫЛЗАА»

- Электроннуг чазак деп чүл?
- Оочурга үр турбайн, паспортту канчаар алырыл?
- Хөй ажыл-херектиг төптүң херээ чүл?

Бо болгаш оон-даа өске айтырыгларга харыыларны
«Шын» солунче 2-01-35 телефон-биле 2013 чылдың
апрель 2-де 9 шактан 11 шакка чедир долгапкаш, билип
ап болур силер. Тыва Республиканың Информатизация бол-
гаш харылзаа яамызы-биле «дорт харылзаа шугуму» «Шын»
солун редакциязынга болур. Сонуургаан айтырыгларыңарны
баш бурунгаар 2-04-52 дугаарлыг телефонче салып болурун
дыңнаттывыс.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА
КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

Би-Хем кожуунунун девискээр соңгудла комиссиязының соста-
вынга немедделериниң дугайында

2013 чылдың март 2 №61/307-6 Кызыл хоорай

2010 чылдың декабрь 27-де Тыва Республиканың Соңгудла комис-
сиязының «Би-Хем кожуунунун девискээр соңгудла комиссиязын хе-
вирлеп тургузуп эгелээриниң дугайында» №153/668-5 доктаалы-биле
тургустунган Би-Хем кожуунунун девискээр соңгудла комиссиязының
составында кандидатуралар талазы-биле саналдарны өөренип көргөш,
«Россия Федерациязының хамаатыларының соңгудла эргелериниң
болгаш референдумга киржир эргелериниң кол-кол магадылалда-
рының дугайында» Федералдыг хоойлунун 29 чүүлүнүн 11 пунктузун
удуртулга болдурга, Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының
доктаадыры болза:

1. 1978 чылда төрүттүнген, эртеми тускай ортумак, Туран хоорай
чагыргазының херек эмгекчизи, комиссияның составында томуйлаар
кылдыр чурттал турар черинден депштитирген Алла Кирилловна
Дорвакты Би-Хем кожуунунун девискээр соңгудла комиссиязының
составында томуйлаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга
парлаар.

Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының даргазы
Б.Д. ОНДАР.
Тыва Республиканың Соңгудла комиссиязының секре-
тары М.Ш. САМБАЛА.

Буянның авалар

Ие хиннеринден адырылган
е черде өстүрүп каан ажы-төлүн
жуун сыптааш, изеп берген оруун-биле
ун саны санаттынмас өзүп чорлар.
өтемчейниң хиндиктерин ээлеп чурттаан
ер, өлүр амылыглар чаякчызы,
а-Бурган Ие черге турбаан болза,
адырал чырыткызы кайыын кывар..
-Бурган ачызында бистер база
илеме ажы-төлдүг чурттап чор бис.
-көк дээрде эргий ушкан хайгааракчы
аларже агывысты өргүп чор бис.
13 чыл, январь 18.

Буянның адалар

и ада ханы дамчаан чаялгалыг
ин баскан төлдериниң түрөтпейн,
л-чурттуг, ажыл-төлдүг чуртталганың
орун изеп берген ачаыс сен.
түрүп каан уругларың, оолдарың
ча-менди он бир санныг чорувуста
темчейде мөңгө назын турар звес..
гаргайдан эргип, көрүп чору боор сен.
рык черге буянның бооп чурттап чорааш,
отал хандыр удуп чыдар ачаыстың
пес оттуг чулазының ачызында
чаш төлдер ызы үнүп, немежип-ле тур!
3 чыл, январь 18.

Ачам чуруу

андажым, демир-үжүм холга туткаш,
р турган ханадыва көрүптер мен.
н чаштыг авам-биле кожа орап
аа хоюг ачам менче көрүп орап...

Амыдырал-чуртталгага
чүү-даа турар,
Кандызын-даа көрүп
чордун, күжүр ачай.
Ажы-төлүң дөмөк чедир
өспөзүң-де
Хайыралыг авазыңдан
чарлып чордун.

Чанында ол кожа орап
авам-биле

Салымыңар чаялгалыг дөмөй болчук.
Өскүс арткан төлдеринер азыражып,
Өөңер долу чаштар база немештилер.

Азырап каан эриг баарлыг ада сени
Ачамайлап чаның орта өскөн болгаш
Менче көргөн чуруун орта чеде бергеш,
Меңээ ынак чорааныңны сактып кээр мен.

Мурнун орта сөгүрбүшаан, хөөкүй ачай,
Буяның дээш сөглээр сөстөр тывылбас-тыр.
Ээлдек, толтуг аажы-чаңың, эргеледин
Эytte, ханда сиңген болгаш ыңдыг-ла боор.

Ажы-төлдөр чаякчызы адалардан
Ачам сен дег, ада кижжи ховар-ла боор.
Аал-чурттуг, ажа-төлдүг чуртталгамның
Амыдырал ак оруун шилип бердин.

Уйгу-дүшке хүлүмзүрүп көстүп кээр сен,
Улуг үлө кылырымга чайгаар бүдер.
Аал-чуртка буян кылып, эргип чоруур
Ачамайың чуруун көргөш, тейлеп чор мен.
2013 чыл, январь 18.

Өстүрүп каан оглу Сарыг-оол САНЧЫ.
Кызыл хоорай.

МЫ-ТЫНЫН КАМГАЛААН

рт 15-те Кызыл хоорайның Горная кудумчузунун дугаары
ажыңга электри четкизинден өрт хып үнген.
аарлаттынган харысалгалыг ниитилел «Спектрниң» хууда
тамзырай» садыыңга эртенгиниң 8 шакта өрт болганы-биле
виер, дериг-херексел болгаш аш-чем аймаа өрттенген. Чок
лгаш кемдээн кижилер чок. Өрттүң үнгенинге буруулуг кижини
когаралдың түнелин санап турар.

хүн чаагайжыды туттунган хөй квартиралыг бажыңга өрт үе-
чини уругнуң болгаш 3 улуг кижиниң амы-тынын өртчүлөр кам-
н. Кызыл хоорайның Правобережная кудумчузунда дугаары 14
17-ти квартиразыңга кезээ 7 шакта өрт ышталып үнген. Ышка
ан уругларны республика эмнелгезиниң соматика салбырынга
Уругларның кадыының байдалы чүгээр. Өрт электри четки-
лишкениң уржуунда болган. Буруулуг кижжи — квартираның
эззи.

андырылга» ажык акционерлиг ниитилелдин чазаныр цегинге
өрт болган болгаш 2 ажилчын чок болган. Цехтин дээвири,
болгаш дилиг материалдары өрттенген.

ылдың эгезинден республиканың девискээринге 106 өрт бол-
и чок болган, 9 кижжи кемдээн. Өртчүлөр 19 кижиниң амы-ты-
лаан.

Снежана ШОЙЗАТ,

Тыва Республиканың Хамааты камгалалының болгаш Онза
алдар агентилелиниң информация бөлүүнүн начальниги.

Күш чок деп
санаар

Бай-Тайга кожуунунун
Бай-Тал ортумак школазын
1996 чылда дооскан Кара
Калдар-ооловна ДЕЛГЕР-
ООЛДУҢ адынга тывыскан
А № 0112566 аттестаттың
читкенин барымдаалааш, ону
күш чок деп санаар.

Мөңгүн-Тайга кожуун-
нун Мугур-Аксы № 1 орту-
мак школазын 2005 чылда
дооскан Ланя Седип-оол-
овна Сайын-МААДЫР-
НЫҢ адынга тывыскан
Б № 3803427 аттестаттың
читкенин барымдаалааш,
ону күш чок деп санаар.

Мөгейиг

Бистиң ынак ачаыс, күш-ажылдың, спорттун хоочуну, Бажың-
Алаак суурнуң үндезин чурттакчызы Щорс Севилбаевич МОНГУШУ
сөөлгү оруунче үдежи, моральдыг, материалдыг дуза чедирген чо-
вуска, Бай-Тайга, Би-Хем, Кызыл, Хөндергей, Хову-Аксындан келген
кудаларывыска, Бажың-Алаак школазының, Чадааның № 6 профтех-
училищезиниң коллективтеринге, ачаыстың чоок эштеринге, эң ылаңгыя
Эрес-оол Эртиневиичиге, Николай Энчек-Кулаковичиге, Маадыр-оол Ду-
мен-ооловичиге, Хаваш Осуровнага, өөредилге сайыдының бирги оралак-
чызы Владимир Очур-ооловичиге, Хүреш федерациязының даргазының
оралакчызы Владимир Комбуй-оолович Кара-Монгушка, Бажың-Алаак
сумузунун баштыңы Сылдыс Алдын-ооловичиге, ававыстың чаңгыс класс-
чыларыңга, өг-бүлелеринге, ачаыстың ырак-чооктан келген хөй санныг
чээннеринге, күдээлеринге, кенээттеринге, дуңмаларыңга кызыгаар чок
четтиргенивисти илередип мөгейдивис.

Өөнүң ишти, уруу, күдээзи, оолдары, кенээттери.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

Тыва Республиканың «Чаш уругга ай санында алыр пособиени доктаадырының болгаш төлээринин чурумунун дугайында» Хоойлузунун 5 чүүлүгө өскерилге кириринин дугайында

1 чүүл

2004 чылдың декабрь 29-та № 1049 УХ-1 Тыва Республиканың «Чаш уругга ай санында алыр пособиени доктаадырының болгаш төлээринин чурумунун дугайында» Хоойлузунун («Тувинская правда», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 5-те, декабрь 13-те; 2008 чылдың декабрь 31-де; 2010 чылдың январь 14-те; 2011 чылдың январь 18-те, апрель 5-те; 2012 чылдың февраль 4-те; «Шын», 2004 чылдың декабрь 31-де; 2007 чылдың июнь 5-те; 2009 чылдың январь 20-де; 2010 чылдың январь 19-та, декабрь 28-те; 2011 чылдың апрель 2-де; 2012 чылдың февраль 7-де)

«Административтиг хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар дугайында Тыва Республиканың кодекси»
Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириринин дугайында

1 чүүл

2008 чылдың декабрь 30-де № 905 УХ-11 «Административтиг хоойлу-дүрүм үрээр чоруктар дугайында Тыва Республиканың кодекси» Тыва Республиканың Хоойлузунга («Шын», 2009 чылдың январь 22-де, июль 23-те, ноябрь 12-де; 2010 чылдың май 13-те; 2011 чылдың январь 13-те, июнь 21-де, июль 16-да, ноябрь 29-та; 2012 чылдың июль 24-те; 2013 чылдың январь 23-те; «Тувинская правда», 2009 чылдың январь 30-де, август 6-да, ноябрь 17-де; 2010 чылдың май 6-да; 2011 чылдың январь 13-те, июнь 21-де, июль 14-те, ноябрь 29-та; 2012 чылдың июль 19-та; Тыва Республиканың Нормативтиг актылары, 2012 чылдың декабрь 29-та) дараазында өскерилгелерни кирир:

- 1) 13.5 чүүлү күжүн чидирген деп санаар;
- 2) 13.6 чүүлү күжүн чидирген деп санаар;

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2013 чылдың январь 23-те хүлээп алган

5-ки чүүлүнүн бирги абзазынга «115 рубль хемчээлге» деп сөстөрни «121 рубль хемчээлге» деп сөстөр-биле солуп, өскерилгени кирир.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур болгаш 2013 чылдың январь 1-ден эгелеп тыптып келир хоойлу-дүрүм хамаарылгаларына хамаарыштыр тараар.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың февраль 10

№ 1804 ДХ-1

Тыва Республиканың Дээди Хуралы (парламентизи)
2013 чылдың февраль 20-де хүлээп алган

3) 13.7 чүүлү күжүн чидирген деп санаар;

4) 14.3 чүүлү:

а) 1 пунктуда «13.5 — 13.7» деп саннарны ал кааптар;

б) 5 пунктуну күжүн чидирген деп санаар;

5) 14.5 чүүлүн 2 кезээниң 2 пунктузунда «13.5 — 13.7 (республика бюджетинин акша-хөреңгилеринин кезээнге)» деп сөстөрни ал кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан-езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Баштыңы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

2013 чылдың февраль 25

№ 1848 ДХ-1

Чогаалчы, журналист,
Шомаадыр КУУЛАРГА

Чеден харны харым дээр бе...

Чеден харны харым дээр бе,
Чээргени одум дээр бе,
Чонувустун чечен сөзү
Чолувусту көзеп чору.
Ынчалза-даа чеден чылдар
Аяс дээр дег, эртип турбаан.
Чайның изин, кыштың соогун
Ажып эртип чордус-даа.
Чуртталгага таваржып кээр
Эки, бакты көрдүс-даа,
Чоок кылдыр эдеришкен
Кижилерден
Чемени-даа, макталды-даа
дыңнадымыс.

Херик чораан арын-шырай
Хүнге чиркен алгы ышкаш,
Хүрээрээрп өңү оңуп
«Хээлени берген-дир» ам.
Чойган, пөш дег хөнү дурт-сын
Чоорту бадып чавызады.
Долу чораан эът, хан-даа
Долбасталып, шүглүп бар чор.
Кадыр дуруг бединдиге
Халып үнер чуңма-те дег
Кашпагай, чиик буттарымыс
Казырткайны бергилээр-дир.

Шыпшык дээрге ужук
Черде чораан хензиг
Көрүп кааптар ээрини
Карактар шоо четпесте
Сөөктү, дашты чара дай
Арзылаңның, парнын

Ак туң ышкаш чараш
Аас иштин шаарташ.
Хилиң кара баштың дүң
Чоорту дүжүп сыгап
Мөңгүн-Тайга менгизин
Мөңгүннелиң көстүп кел
Ынчалза-даа чеден чылдар
Ис чок хилис, чиде бер
Аныяк-чаш салгалымыс
Аян тудуп артып калыр.
Чечек ышкаш чалыш шаа
Четчип үнгеш, оңуп кал
Чонун, өөрнүн аразын
Чоргаарал бооп артып ка
Шынап-ла чеден харны,
харым дээр
Чээргени одум дээр бе?

Нина КУ
журн

Чалалга

ТР-ниң алдарлыг ажилдакчызы, чогаалчы, журналист, чурттоолук Шомоадыр Дойлуевич Кууларның республиканың национал музейинге, СЭКП Тыва обкомунга, күрүнениң Парлалга катединге, «Тываның аныяктары», «Тыва Республика» солуннада Тываның ном үндүрер черинге кады ажилдап чораан коллегалары база «Тываның аныяктары», «Тыва Республика», Тываның ном үндүрер черинге ажилга хүлээп ал чораан бүгү-ле ажилдакчылар номчукчуларын март 29-та 13.30-де Тываның үндезин курулуш төвүнче чалап тур.

АРГЫШТЫРЫКЧЫЛАРНЫҢ
КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

«Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелиг күрүнениң казна албан черинин автомобиль-биле чүж сөөк рүнге сонугалдыг бүгү организацияларга болгаш сөөртүкчүлүг дыйнадыры болза, часкы хар эрип турар үеде Тыва Республиканың азы муниципалитеттер аразы ужур-дузалыг ниити ажилдыг автомобиль оруктарына 2013 чылдың апрель 8-тен май 1-ке чедир; «Бояровка-«Тоора-Хем» автомобиль оруунга 2013 чылдың апрель 15-тен май 14-ке чедир автотранспорт херекселдерин өөзүнде чүгү дараазында хемчээлдерни ажып турарларга түрүк кызыгаарлаашкынын тургускан:

6 тоннаны — чаңгыс өзекке;

5 тоннаны — ийи өзектиг кожунун өзек бүрүзүнге;

4 тоннаны — үш өзектиг кожунун өзек бүрүзүнге.

Өөзүнге чүгү көрдүнгенинден ажып турар чүктерни сөөк рүнге чөпшээрелди чүгле онза чугула таварылгаларда Кызыл хоорай Интернациональная кудумчузу, 60 деп адреске тыпсыр.

Айтырыг салыр телефон: 3-06-25.

Ханы кажыдалды илергейлеп тур бис

Куш-ажылдың хоочуну, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы, ниң алдарлыг ажилдакчызы, көскү хөй-ниити ажилдакчызы Наталья Балчыр-ооловна ТЫРТЫК-КАРАНЫҢ 83 харлап чорааш мөңгү биле холбаштыр Тожу кожун чагыргазы болгаш кожунун чурттагы чону Н.Б.Тыртк-Караның ажы-төлүгө, чоок кижилерин дөргүл-төрелдеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур. Наталья Балчыр-ооловна Тожу чонунга аажок ынак, хүндүлээр, оларның амыдыралы дээш улуг сагыш салышкынны кылып чораан. «Үндүк кыс» деп клубту кожунга үндезилеп тургузушкаш, амыдыралы сөөлгү хүннеринге чедир арга-сүмезин кадып, байлак дуржулга үлежи келген.Тожу чонунун салым-хуузуна эң идепкейлиг чораан бо кайгамчык кижиниң чырык омур-хевири чонувустун сагыжына кезээ мөңгөде уттундурбас болуп арттар.

РоссельхозБанк

КРЕДИТ
на миллион

от 12,5%

1 000 000

С 10.01.2013 г. по 10.04. 2013 г. потребительский кредит на срок до 6 месяцев включительно на сумму до 1 000 000 рублей предоставляется гражданам РФ в возрасте от 18 лет при условии, что срок возраста кредита наступает до достижения ими возраста 65 лет и страхования жизни и здоровья. При отсутствии страхования жизни и здоровья ставка составит 14,5% годовых. Валюта кредита — рубль. Обеспечение по кредиту: поручительство физических либо юридических лиц или залог имущества. Комиссии за выдачу и возврат кредита отсутствуют. ОАО «Россельхозбанк».

8 800 200-02-90

www.rshb.ru

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

кол редактор—2-01-35, хүлээп алышкын өрээли — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдиз—2-17-91, культура, өөрелдиге, көдээ ажил-агы килдиз — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, реклама килдиз — 8923-383-78-88, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77, тел/факс (394-22) 2-17-94.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8620. Чагыг 37. Номери парлагаче дужааганс график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникацияларына хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрткээн. Херечилер дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлааттынган материалдарның авторларының бодаалдары редакцияга туржу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылар дыйнадылары дээш авторлар боттары харылаар.